

קין והבל

הרב עזרא ביק

א.

שעוון הרצח אינו עובר בשתיקה ללא עונש. תשובתו של רש"י היא שקין אכן נענש בעונש מוות, גם אם ביצועו נדחה.

מכל מקום, פשט סדר הפסוקים הוא שהעונש על פשעו של קין הוא גלות ונדודים (ד, י"א-י"ב). רק לאחר שקין מתלונן על כך שכל מוצאו יהרגו, נותן לו ה' את להגן עליו ומוסיף ש"כל הַרְג קִין שְׁבַעְתָּם יָקָם" (ד, ט"ו). גם אם נאמר שפסוק זה צופה שקין יהרג (וזו אינה המשמעות הפשוטה של הפסוק), המוות הצפוי לא בהכרח מתפרש כעונש.

אך הקושי האמיתי בגישתו של רש"י נעוץ ברמזים שהתורה עצמה נותנת לנו על אישיותם של קין והבל.

וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת קִין
וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה'.

וַתִּסַּף לְלֶדֶת אֶת אָחִיו אֶת הָבֶל וַיְהִי הָבֶל רֹעֵה
צֹאן וְקִין הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה:

וַיְהִי מִקַּץ יָמִים וַיָּבֵא קִין מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה
לְיִקְוֹק:

וְהָבֶל הֵבִיא גַם הוּא מִמְּכֹרֹת צֹאנוּ וּמִחֶלְבָּהּ
וַיִּשַׁע ה' אֶל הָבֶל וְאֶל מִנְחָתוֹ:

וְאֶל קִין וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיַּחַר לְקִין מְאֹד
וַיִּפְּלוּ פָּנָיו: (ד, א-ה)

הנקודה הראשונה שתעניין אותנו היא תיאור לידתם של שני האחים. לידת קין מתוארת כמאורע רב-חשיבות, המעורר את חוה להכריז "קניתי איש את ה'". ניתן כמובן לתלות זאת בעובדה שקין הוא הבכור, לא רק להורים המאושרים אלא לאנושות כולה; אולם התיאור עומד בסתירה גמורה לתיאור לידת אחיו הבל, הניתן כלאחר-יד ואינו כולל אף הסבר לשמו. השווו זאת למקרים אחרים של לידת אחים המתוארים בתורה, כגון לידת עשו ויעקב (כ"ה, כ"ה-כ"ו) או רשימת לידותיה של לאה אשת יעקב (כ"ט, ל"ב-ל"ה), שם ניתן הסבר לשמו של כל ילד וילד. ניתן לומר בבטחה שדמות אשר שמה אינה מוסבר בתורה, במיוחד כאשר היא מוצבת סמוך לדמות ששמה כן מוסבר, היא דמות בלתי-חשובה. אם הבל הוא האדם הראשון שמקריב קרבן ראוי לה' – למעשה, האדם שהמציא את הפולחן הדתי הפורמלי – היה ניתן לצפות שתוקדש לו יותר תשומת לב.

ההשוואה בין תיאור הלידות והשמות של שני האחים רק מדגישה את הבעייתיות בשמו של הבל. "הבל" משמעותו כלום, ריקנות, רוח או אדים. מתוך קרוב לשישים הופעות במקרא של המילה, אף לא אחת היא בהקשר חיובי. המילה תמיד משמשת לתיאור משהו חסר משמעות, רוח בעלמא, ריקנות או סכלות. החזרה המוכרת על המילה

כאשר אנו חושבים על הסיפורים הגדולים של הפרשיות הראשונות של התורה, קל לדלג במהירות מעל סיפור קין והבל. ברור מאילו לרובנו שעלינו לחפש את "מוסר ההשכל" בפרשיות אלו. חלקה הראשון של פרשת בראשית עוסק בראש ובראשונה ביחס האל לעולם הטבע כבורא, עניין שהוא מיסודות האמונה. סיפור האדם בגן עדן עוסק בציות וחטא, ביחס בין האדם לאשה, בתמימות וידע, ובאופן טבעי גורם לנו לתהות מהי משמעותו. פרשת השבוע הבא, המתארת שתי חברות, חטאיהן ועונשיהן, היא חיונית להבנת החברה האנושית; דמותו של נח, על מורכבותה, משמשת נקודת מוצא להבנת היחס בין האדם הצדיק והעולם החוטא. סיפור קין והבל, לעומת זאת, אינו מלמד שום דבר מיוחד. נראה לי שרובנו מסכמים אותו במהירות בדעתנו כסיפור על רצח - עם מוסר ההשכל שרצח זה דבר רע. כיוון שזה אינו מסר עמוק במיוחד, אנו ממשיכים לפרשה הבאה מבלי להתעכב על הסיפור.

אולם, כיון שזהו הסיפור השלישי בתורה, טיפול חפוז כן בפרשיה זו בבירור אינו מוצדק. משימתנו, אם כך, היא לגלות את המשמעות האמיתית של הסיפור ואת הסיבה לנוכחותו בפרשה. לשם כך, עלינו להבין תחילה את דמותו של ה"גיבור", קין.

ב.

נטייתנו הראשונית היא לקטלג את קין כרשע. ככלות הכול, הוא רוצח, ומקולל על ידי ה'. המסקנה המקבילה הטבעית היא שהבל מוכרח להיות צדיק תמים. מסקנה זו מבוססת בעיקר על השאיפה האסתטית לסימטריה, במיוחד בסיפור על שני אחים (לאור סיפורי יצחק וישמעאל, יעקב ועשו), אך גם מקבלת חיזוק מהעובדה שה' שועה אל מנחתו של הבל, אך לא אל זו של קין.

עמדה זו (לפחות חציה הראשון) מקודמת על ידי רש"י (המתבסס על מדרשים), האומר כי מנחתו של קין היתה "מן הגרוע" (ד, ג), ושהוא קם על הבל להורגו בכוונה תחילה (ד, ח). יתרה מזאת, רש"י מפרש את פסוק ט"ו כגזרה של הקב"ה שקין יהרג כעבור שבעה דורות כעונש (נקמה) על הרצח. נדמה לי שפירוש זה של רש"י בא לענות על השאלה כיצד יתכן שסיפור על רצח אינו מסתיים בעונש הראוי – מוות בידי שמיים. גלות אינה עונש ראוי, במיוחד אם המסר העיקרי של הסיפור הוא

נראה לי כי ניתן לומר בבטחה שקין היה הטיפוס היותר רציני, יותר יצירתי ויותר עצמאי מבין השניים. זה מיד מוביל אותנו לשאלה מדוע מנחתו לא התקבלה על ידי ה', בעוד מנחת אחיו החקיין התקבלה.

התשובה לשאלה נמצאת בפסוק ז'. לרוע המזל, פסוק זה הוא אחד הפסוקים הקשים ביותר בתורה. נראה שהוא מנוסח כחידה בכוונה תחילה, וניתן לפרש אותו בדרכים רבות ושונות. לעת עתה, אני מציע שנדלג על פירוש הפסוק ונעבור לעסוק במעשה הרצח. ניסיוני לשקם מעט את שמו של קין יתקל בוודאי בעובדה הבלתי ניתנת לערעור שהוא למעשה רוצח, שהרג את אחיו היחיד (כמו גם רבע מאוכלוסיית העולם).

וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בְּשָׂדֶה
וַיִּקַּם קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ: (ד',ח')

חציו הראשון של הפסוק אינו שלם. לבד מכך שהיינו רוצים לדעת מה אמר קין, והפסוק אינו מגלה לנו זאת, יש בפסוק בעיה דקדוקית. הפועל "אמר" הוא פועל יוצא, המחייב מושא ישיר (כלומר פירוט של הנאמר), בניגוד לפועל "דבר" שאפשר להשתמש בו ללא מושא. כל המפרשים והמדרשים מציעים תכנים שונים לדבריו של קין; אך נראה לי כי התורה רומזת בעצם ההשמטה שאין חשיבות לדברים עצמם שנאמרו, אלא לעצם העובדה שלמעשה האלימות קדם דיבור. משמעות הדבר היא שקין לא ניגש להבל בכוונה להורגו. כפי הנראה, השיחה התפתחה לכדי ויכוח, שבסופו של דבר הסתיים בהריגתו של הבל. "וַיֹּאמֶר... וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בְּשָׂדֶה... וַיִּקַּם... וַיַּהַרְגֵהוּ". במינוח משפטי, מדובר ב"הריגה" ולא ב"רצח בכוונה תחילה".

רושם זה מחוזק על ידי ההתייחסות החוזרת להבל כאל "הבל אחיו". אם ביטוי זה היה נזכר רק בהקשר של הרצח עצמו, הייתי נוטה לייחס לו משמעות אירונית, המדגישה את זוועותיות הפשע. אולם כיוון שהביטוי מופיע לא בתיאור הרצח עצמו אלא דווקא בשני הביטויים הקודמים – "וַיֹּאמֶר" ו"וַיִּקַּם", נראה לי שהם מבטאים דווקא את ההיפך; כלומר, בכל שלב עד הרצח עצמו, קין ממשך להתייחס להבל כאל אח.

בהמשך לקו מחשבה זה, אני מזכיר את המדרש האומר כי קין כלל לא ידע כיצד להרוג. (המדרש אכן אינו טוען כי קין לא התכוון להרוג את הבל, אלא רק שלא ידע כיצד לבצע זאת). אם נרחיב מעט בכיוון זה, יתכן שקין כלל לא הבין שהוא הורג את הבל עד שלא היה מאוחר מדי. יש לזכור כי אף אחד לא מת עדיין בכל ההיסטוריה האנושית. קין "קם אל הבל אחיו", ופתאום גילה שהוא הרג אותו.

"הבל" בספר קהלת אופיינית גם לאיוב ותהלים. כיוון ששמות במקרא הם בעלי משמעות תיאורית, במיוחד שמותיהן של דמויות סימבוליות, נראה ששמו של הבל מצביע על כך שאיננו אמורים לראות בו דוגמה למעלות טובות או הישגים. למעשה, ניתן לייחס לשמו של קין משמעות של הישג, בעוד שמו של הבל מבטא את ההיפך.

אפשר לטעון כי שמותיהם של קין והבל אינם מבטאים את יחס התורה אליהם, אלא את יחס הוריהם, שהיו נרגשים בעת לידת בכורם, ופחות-או-יותר התעלמו מהבן השני. קריאה "פסיכולוגית" זו של הפרשה תצייר תמונה של קין כבן הבכור המועדף, ושל הבל כבן השני המזולזל, אשר ממנו מתעלמים. יתכן שחווה היתה מופתעת לגלות בן שני בעת הלידה (בהנחה שקין והבל היו תאומים, שכן לא מוזכר הריון שני), ואולי היא הניחה שהוא אינו נחוץ, תוספת חסרת משמעות – במילים אחרות, הבל. תפיסה זו של הקשיים הפסיכולוגיים של קין והבל יכולה לשמש כדי להסביר את היחסים המתוחים בין האחים, ו"הישג היתר" של הבל יכול להתפרש כניסיון לזכות בהערכתם של הוריו, ואולי של הקב"ה.

זו היתה יכולה להיות גישה מעניינת, אך יש לי בעיה מתודולוגית איתה. אם גישה זו היתה נכונה, הרי שהמסר העיקרי של הסיפור היה סובב סביב בעיות בהורות, ולא סביב עוון הרצח. אין לי שום דבר נגד שימוש בתובנות פסיכולוגיות על מנת להבין פרשה בתורה, אולם במקרה זה, התובנות הפסיכולוגיות שהן המסר העיקרי של הסיפור בקושי רמוזות בטקסט. לא נראה לי הגיוני להניח שהמסר העיקרי של הפרשה קבור תחת רמזים והיקשים.

יתכן שתובנות אלו יסיעו בידינו להבין איך שני האחים מתייחסים לעצמם ואחד לשני, אך איני חושב שהן עונות על שאלתנו כיצד להעריך את קין והבל.

יש אינדיקציה נוספת בטקסט לאישיותם של קין והבל, בתיאור עצם הבאת הקרבנות (פסוקים ג'-ד'). היזמה להקריב קרבן לה' שייכת לקין. הפסוק מדגיש כי "הבל הביא גם הוא". הבל מחקה את קין, ומצטרף ליזמה של אחיו הבכור. כשם שלידתו מופיעה כנספח לזו של קין, כך גם בהקריבו לה' הוא צועד בעקבות קין. קין הוא מחדש הרעיון של הקרבת קרבן; הוא הראשון להבין שכאשר עבודתך נושאת פירות, אין זה אלא בזכות ברכתו של ה', ולפיכך עליך להראות שאתה מכיר את מקור הברכה על ידי נתינת חלק ליוצר והבעלים האמיתיים. הבל בסך הכל מחקה את אחיו. קין הוא "איש" (פסוק א'), אינדיבידואל, אישיות ייחודית; הבל הוא טיפוס של "גם הוא" (פסוק ד') - "נאך-שלעפער".

בפרשה זו מזהירה אותנו שההיפך הוא הנכון. אין שום דבר טהור בפרא, במבנים חברתיים פרימיטיביים. פוטנציאל הרוע נמצא כבר במבנה החברתי הפשוט מכולם, משפחה גרעינית פשוטה. המוסריות אינה טבעית לאדם, אינסטינקטים אינם אמינים, ו"להיות עצמך" הוא מתכון לצרות. ההיפך מכך, מוסריות היא תוצאה של מסלול אימונים וריסון קשה ומורכב ביותר – הלא הוא התורה. ההיסטוריה האנושית מתחילה בתחרות המובילה למאבק ורצח; דרוש מאמץ עילאי מצדו של האדם, וזמן ארוך כמשך ההיסטוריה האנושית כולה, על מנת להגיע למצב של שיתוף פעולה, שלום מוסרי אמיתי ואחוה כנה.

ה.

נציץ כעת בתגובתו של הקב"ה ליאשו של קין כאשר מנחתו לא התקבלה.

ראשית, חיוני לשים לב לכך שה' פותח את תגובתו בקריאה של הפתעה – "למה חרה לך ולמה נפלו פניך?". זו נראית לכאורה שאלה מוזרה – ככלות הכל, רק לפני רגע נדחתה מנחתו של קין! האם זו אינה סיבה מספקת להיות מוטרד? התשובה לכך היא שקין אינו מוטרד מטיב יחסיו עם הקב"ה, אלא ממעמדו ביחס להבל. ואכן, איננו יודעים במפורש שמנחתו של קין נדחתה. הכתוב אומר רק שמנחתו של הבל קיבלה סימן מיוחד של מאור פנים (המדרש מציע שאש ירדה מהשמיים ואיכלה את הקרבן) שלא ניתן למנחתו של קין. אין זה אומר שהקב"ה כועס על קין, אלא רק שמסיבה כלשהי שאינה ידועה לנו, הוא בוחר להראות אות מיוחד של רצון להבל. כהשערה פרועה, יתכן שהבל מדוכדך מכך שמשלח ידו הוא בעל ערך פחות – שהרי לפי חז"ל, על משפחתו של אדם הראשון נאסר לאכול בשר, והצורך שלהם בצמר מוגבל. (ראו למשל הנצי"ב, המייחס את שמו של הבל לעיסוקו בדברים שהם מותרות ולא צורך). אך הסיבה אינה באמת חשובה – ומשום כך התורה אינה מפרטת אותה אף ברמז. מה שחשוב הוא תגובתו של קין, תגובה של קנאה הנובעת מבחירתו למדוד את ערך עצמו לפי הצלחתו בתחרות.

תשובתו של הקב"ה לקין היא "הלאו אם תיטיב שְׂאֵת וְאם לֹא תיטיב לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ". אני מציע שכוונת פסוק זה היא שעל קין להיות עסוק בדבר אחד בלבד: האם הוא מיטיב - עושה טוב - באופן עצמי ואינטרני, ואל לו להיות עסוק בתחרות עם הבל. אם אתה עושה טוב – זה הדבר היחיד שמשנה. ואם אינך עושה טוב, הרי ששאיפתך להצליח תצמיח חטא. התשוקה ליצור ולליצר, ואפילו התשוקה לביטוי דתי, כגון הבאת המנחה

לאור זאת, ניתן להבין טוב יותר את העונש, הדומה לגלות, שהיא העונש המוזכר בתורה לרוצח בשוגג (בניגוד לרוצח במזיד). כמובן שאין עיר מקלט אליה יכול קין לגלות, אולם בעיקרו של דבר עונשו דומה לזה של הרוצח בשוגג, הנעקר מביתו ונשלח למקום אחר.

מהי, אם כן, התמונה המתגלה? קין, הבן הבכור המוכשר יותר והמתקדם יותר מבחינה דתית, מוטרד מהצלחתו של אחיו הצעיר; הוא רב עם האח, עד שבטעות - או לפחות ללא תכנון מראש - הוא הורג אותו. האם הצלחתי להציל את שמו הטוב של קין? האם מעתה הוא יחשב "צדיק"? מובן שלא! אולם באותה המידה אין להחשיבו כאב הטיפוס של הרשע. אין לצרף את שמו לרשימת גדולי הנבלים הנזכרים בתורה, דוגמת נמרוד, עשו או פרעה. אם כבר, קין הוא דוגמה לדמות טראגית.

ד.

טענתי כי סיפור קין והבל אינו סיפור על רצח. אם כך, מהו נושא הסיפור? אני חושב כי התשובה הא שזהו סיפור על אחווה, על קנאה, על תחרות ועל שורשי המאבק והסכסוך. המסר עלול להיראות מדכא ופסימי באופן קיצוני; אך התורה אומרת לנו שסכסוך, ואף רצח, טבועים עמוק בטבע האנושי. אם לנסח זאת אחרת, סכסוך בין בני אדם הוא קדמוני, בראשיתי, תוצאה ישירה של קיום שני בני אדם לפחות. שני בני האדם הראשונים רבו, והתוצאה היתה רצח. סיבת המריבה לא היתה סכנה הדדית, אלא התחרות שהיתה ביניהם – האחד היה עובד אדמה והשני רועה צאן. באופן אוטומטי, במקום לשתף פעולה הם בחרו במשלח-יד שונים, והתחרו זה בזה – כלכלית, ולבסוף גם דתית. התורה מנסה להעביר את המסר ששורשיהם של מעשים רעים אינם נעוצים דווקא באישיות מושחתת או בהידרדרות נוראה של המצב הטבעי הטהור. על מנת להבין את המסר, חשוב שנבין שקין היה דווקא דמות חיובית, שנתפס לרגשות ודחפים אנושיים. שורש המעשה המתואר כאן אינו טבעו המושחת של קין, אלא טבען של המשפחה האנושית והחברה האנושית. האדם, בשאיפתו להצליח ולהתקדם, נגרר לתחרות, ומכאן הדרך לסכסוך קצרה מאד. אם היינו פוגשים את האחים לפני הסוף הנורא, יתכן מאוד שהיינו מזדהים דווקא עם קין, ולא עם אחיו חסר התועלת, ההבלותי. אולם בסופו של דבר אין זה משנה, כיוון שמעלותיו הטובות של קין אינן מקנות לו חסינות בפני רגשותיו הגואים.

בתרבות המערב המודרני, חוזרת ונשנה הגישה שמצבו הטבעי של האדם הוא מוסריות פשוטה, ומקור הרוע הוא בתהליך ניוון הכרוך בקדמה ובמורכבות חברתית. התורה

הראשונה בהיסטוריה (בוודאי הישג), היא מצד אחד המפתח לגדולתו של האדם; אך כאשר היא מתבטאת למען התחרות, מתגלה צידה השני כמקור החטא – במקרה זה, החטא השני בהיסטוריה.

מרד בקב"ה הוא המקור הראשון של החטא. חוסר היכולת להבין שערכו של אדם הוא עצמי ולא נמדד בהשוואה לאחרים, והניסיון להתעלות מעל אחרים, מעל אחינו, הוא המקור השני. במובנים מסוימים חטא מהסוג השני הוא יותר מסוכן, והוא בהחלט הנפוץ מבין השניים.

קין, כמובן, נכשל במבחן זה, והתחרותיות וחוסר הערך העצמי שלו מובילים אותו לבצע רצח אח. כיוון שנכשל במציאת ערך לעצמו בעבודת האדמה, הוא מורחק מאדמתו ונידון לחיי נדודים. כיוון שהוא חש שחיייו כעת הם חסרי כל ערך (חיי הבל), הוא חושש שכל מוצאו יהרגנו, כשם שמועכים יצור חסר ערך. אך גם כעת תקף המסר של הקב"ה – כל עוד הוא ממשיך ליצור, כל עוד הוא מיטיב, יש ערך לחייו. ה' שם לו אות להגן עליו. הפוטנציאל של קין ממשיך להתקיים.

*****
* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשע"ב *
*****
* בית המדרש הוירטואלי שלידי ישיבת הר עציון *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
*****